

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Стрижак В. О.

У науковій статті розглядається історія становлення пошуку як окремого виду діяльності, виокремлено етапи розвитку пошукової діяльності оперативних підрозділів. Розкриваються дев'ять етапів історичного становлення та розвитку пошукової діяльності оперативних підрозділів. У процесі аналізу генезису пошуку надано підстави вважати, що він є способом вирішення тактичних завдань, який історично сформувався в роботі оперативних підрозділів і становить самостійний напрям їхньої діяльності з виявлення та профілактики злочинів.

Ключові слова: оперативні підрозділи, пошукова діяльність, історія становлення, етапи розвитку, виявлення і профілактика.

В научной статье рассматривается история становления поиска как отдельного вида деятельности, выделены этапы развития поисковой деятельности оперативных подразделений. Раскрываются девять этапов исторического становления и развития поисковой деятельности оперативных подразделений. В процессе анализа генезиса поиска представлены основания считать, что он является способом решения тактических задач, который исторически сформировался в работе оперативных подразделений и представляет самостоятельное направление их деятельности по выявлению и профилактике преступлений.

Ключевые слова: оперативное подразделение, поисковая деятельность, история становления, этапы развития, выявление и профилактика.

The article deals with the history of the formation of the search as a separate type of activity. Retrospective analysis of the search work in the law enforcement agencies allowed to distinguish the stages of its formation, namely: the first stage – a period when the search as a means of detecting criminal acts was not separated from the military intelligence; the second stage is characterized by the selection of the purpose of search activities, depending on the urgent need and the emergence of “specialization” of their subjects, who (for example) personnel military – masked by other people; the third stage – directing search activities exclusively on tackling the issues of fighting crime; the fourth stage – the specialization of search units and providing them with preventive functions; the fifth stage is characterized by the centralization of search units and the separation of vowels and secret police units; at the sixth stage search activities carried out by specialized operational units were taken out of the scope of legal regulation; at the seventh stage a separate direction of operation of operational units is identified – search, with the definition of specialized subjects; at the eighth stage search activities were regulated at the discretion of the heads of the territorial divisions of the militia; the ninth stage is characterized by the selection of specialized operational units, the main function of which was search, in an independent unit with a vertical subordination.

Discover nine stages of search engine development. The main feature of the measures at the first stage was the fact that they were carried out in a comprehensive manner, not singling out in different directions and the specific goal was not addressed.

The second stage is characterized by the identification of the purpose of search activities, depending on the urgent need and the emergence of “specialization” of their subjects, which, for example, human resources – masked by other people. The third stage – directing search activities exclusively on tackling issues of crime. The fourth stage – the specialization of operational units and providing them with preventive functions (70-ies of the nineteenth century). The fifth stage is characterized by the centralization of search units and the separation of vowels and secret police units (the creation of a special “flying detachment” of fillets in Moscow in 1894). The sixth – the fall of autocracy in 1917. The seventh stage – during the previous stages, search activities carried out by specialized operational units were taken outside the legal framework. Eighth stage of the withdrawal of the principles of operational workforce to conduct a search. The ninth stage – the separation of specialized operational units, the main function of which was the search engine, in an independent unit with vertical submission, and the normative consolidation in their operation of the system principle.

Key words: operational units, search activity, history of formation, stages of development, detection and prevention.

Постановка проблеми та її актуальність. Історія становлення пошуку як окремого способу збирання інформації своїм корінням сягає глибини віків. Суть та зміст, специфічні особливості пошуку можна зрозуміти, проаналізувавши історію розвитку та становлення пошукової роботи. На нашу думку, саме з пошукових заходів починається розвиток оперативних підрозділів. Звісно, за стародавніх часів, коли армія та поліція не відокремлювалися одна від одної, розвідувальні, пошукові заходи здійснювалися з метою отримання інформації військового, соціально-політичного та кримінального характеру. Але необхідно зауважити, що навіть у сучасних умовах таку інформацію та, відповідно, заходи, в результаті яких вона отримується, неможливо чітко розмежувати. Наприклад, оперативні підрозділи здійснюють пошук у тому числі і з метою виявлення під час проведення масових заходів окремих осіб та груп, які готують або вчиняють протиправні дії, мають зброю або предмети, що можуть бути використані як зброя, виголошують лозунги, спрямовані на порушення прав і свобод громадян, підриг конституційного ладу. Пошукова робота оперативних підрозділів спрямована на виявлення в місцях проведення масових акцій соціально небезпечних, радикально налаштованих, схильних до скоєння злочинів осіб, попередження можливих терористичних актів, метою яких є порушення суверенітету і територіальної цілісності України (таку мету також можна позиціонувати як військову, оскільки терористичний акт – це спосіб ведення гібридної війни). У такому разі пошукова робота, як і у стародавні часи, також має на меті отримання інформації військового, соціально-політичного та кримінального характеру. Такий ґносеологічний зв'язок зумовлює необхідність дослідження історії

появи та становлення пошуку як окремого напрямку діяльності оперативних підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково історію розвитку пошукової роботи досліджувала низка науковців, таких як О.А. Гапон, В.А. Данкевич, С.О. Смирнов, І.В. Тарасюк, М.Л. Грібов, Т.В. Шевченко, І.Р. Шинкаренко, але в їхніх працях генезис пошукових заходів не досліджувався, а вивчалась історія становлення та періодизація розвитку оперативних підрозділів.

Мета статті – дослідити історичний аспект появи та розвитку пошукової роботи як окремого напрямку діяльності оперативних підрозділів.

Виклад основного матеріалу. На підставі наявних напрацювань, що стосуються дослідження історії появи та становлення оперативних підрозділів, ми пропонуємо періодизацію розвитку пошукової роботи як окремого напрямку їхньої діяльності.

До першого етапу ми відносимо період, коли пошук як засіб виявлення кримінальних дій не відокремлювався від військової розвідки, що тісно пов'язана із суб'єктами такої діяльності. У період рабовласницького ладу серед методів пошуку найпоширенішими були спостереження; опитування; огляд та вилучення предметів, документів – тобто, власне, складники сучасної пошукової роботи. Пізніше пошукові заходи стають інструментом отримання соціально-політичної інформації, але водночас залишаються прерогативою правлячого класу (оскільки потребують залучення значної кількості людей та, відповідно, фінансування). Про використання певних тактичних прийомів свідчать біблійні рядки: «Так, по інтересуємому его вопросу царь Иудей «спрашивал... в доме своем тайно» Иеремию, долго пребывавшего в темнице (Иеремию, гл. 37, 17). Иосиф, беседа со своими братьями в Египте, не признавался им, кто есть он в действительности, направляя беседу так, что братья, ничего не подозревавшие, рассказали о содеянном зле в отношении Иосифа (братья продали его в рабство) и освоем раскаянии (Бытия, гл. 42)» [1]. Основною ознакою заходів у ті часи було те, що вони здійснювалися комплексно, не виокремлюючись за різними напрямками, і конкретна мета не ставилася.

Другий етап характеризується виокремленням мети пошукових заходів залежно від нагальної потреби та появою «спеціалізації» їх суб'єктів, які будучи, наприклад, кадровими військовими маскувалися під інших осіб. За часів феодалізму елементи пошукових заходів, зокрема опитування, використовувалися для розшуку кримінальних злочинців і збіглих селян, а також для вирішення військових та політичних питань. Основними суб'єктами пошукової (розвідувальної) діяльності виступали (на території майбутньої суверенної України) також центральні державні органи влади та армія Речі Посполитої. Таку інформацію збирали, спілкуючись з населенням та шляхом негласного огляду певних місць. Майже завжди розвідники діяли негласно, не виказуючи своїх справжніх намірів, збирали інформацію під виглядом торговців, мандрівних музикантів. Розвідники отримували різні завдання щодо уважного стеження за переміщенням військових підрозділів, встановлення місцезнаходження головних сил супротивника, виявлення їх боєздатності, вивчення обороноспроможності фортець тощо [2, с. 38]. Від уміння таємно, не розкриваючи своїх планів, вивіду-

вати наміри і можливості потенційного супротивника, запобігати підготовлюваним нападам, укласти вигідний політичний союз багато в чому залежала доля тієї чи іншої держави [3, с. 7].

Третій етап – спрямування пошукових заходів виключно на вирішення питань боротьби зі злочинністю. Наприклад, за допомогою нишпорок у Москві в XVII столітті відпрацьовували громадські місця. Мандрівник Адам Олеарій у своїх мемуарах писав: «Призначені таємно особи мали час від часу у провулках і на базарах змішуватися з натовпом народу, а відряджені їм на допомогу стрільці й кати мусили хапати порушників і на місці, для публічної ганьби, карати їх» [4, с. 187]. Нишпорками, як правило, були поліцейські, переодягнені солдати, дрібні чиновники, торговці, а також дрібні злочинці, яких випускали з-під варти, щоб вони таким чином «відпрацьовували» свої гріхи перед законом. Першим спеціалізованим державним органом з організації розшукової діяльності став створений 1697 р. Петром I Преображенський Приказ, що провадив розшук у політичних злочинах [5, с. 318]. Послугами агентів користувались і наступні правителі Росії. Була під таємним наглядом донька Петра I – Єлизавета Петрівна, яку імператриця Анна побоювались як потенційну конкурентку у боротьбі за престол. Особливу увагу таємному спостереженню надавала імператриця Катерина II. Вона вимагала, щоб із Москви їй регулярно надсилали таємні повідомлення, зібрані «без огласки». Здобуту таким чином інформацію вона використовувала не тільки проти своїх опонентів, а й для ознайомлення з громадською думкою щодо подій у державі та її правління [6, с. 38]. Успішне виконання завдань боротьби зі злочинністю та збору орієнтуючої інформації для правлячої верхівки сприяло появі спеціалізації у поліцейських структурах.

Четвертий етап – спеціалізація оперативних підрозділів та надання їм профілактичної функції. Зокрема, у 70-х роках XIX століття з розвитком народницького руху, а отже ризику індивідуальних терористичних актів проти представників правлячого класу, з'явилася необхідність спеціалізації особового складу, надання їм додаткових функцій, попереднього визначення об'єктів та місць проведення пошукових заходів. За ініціативою керівника таємної поліції, керуючого Третім відділенням Й.І.В. канцелярії П.А. Шувалова була створена мережа і з 2 травня 1866 р. заснована особлива «охоронна команда» для захисту від замахів на августійшу особу, до складу якої входило 6 таємних агентів і 80 стражників [7, с. 113]. Паралельно була започаткована діяльність професійної розшукової поліції, коли (у 1866 р.) при канцелярії Петербурзького градоначальника було створено розшукове відділення. Надалі розшукові відділення створювалися при канцеляріях градоначальників Києва, Харкова, Одеси. Єдиного нормативного документа, який би регламентував їхню діяльність, не було, тому інструкції з діяльності цих підрозділів поліції ухвалювали на місцях [8, с. 67], внаслідок чого було відсутнє централізоване керівництво цими підрозділами. Тобто можна констатувати, що у цей період відбулося розмежування власне кримінального та політичного пошуку.

П'ятий етап характеризується централізацією пошукових підрозділів та відокремленням гласних та негласних поліцейських підрозділів. Централізованими

пошукові підрозділи (служба зовнішнього спостереження) стали після створення у 1894 р. при Московському охоронному відділенні спеціального «летючого загону» філерів (слово «філер» походить від французького «fleur», що в перекладі означає «вистежувати» або «агент таємної поліції, який стежить за якоюсь особою або особами». Очолив «летючий загін» найкращий співробітник московської «наружки» О.П. Медніков, який пізніше став «головним філером Російської імперії» [9, с. 36]. Діяльність «летючого загону» регулювалася Зведенням правил та прийнятою 31 жовтня 1902 р. Інструкцією філерам Летючого загону та філерам Розшукових та Охоронних Відділів [10, с. 485], яка визначала необхідність залучення «филеров» та «случайних осведомителів» для отримання інформації про діяльність революційних осередків на окремих територіях або в окремих установах (наприклад, на залізниці). Філери також виконували різноманітні доручення начальника відділення з розшуку, здійснювали у театрах, церквах, на залізничних вокзалах, ярмарках тощо пошук та спостереження за кишеньковими злодіями та іншими злочинцями. Законодавча регламентація діяльності кримінальної розшукової поліції була здійснена у 1907 р. шляхом прийняття Закону Російської імперії «Про організацію розшукової частини», в якому визначилося, що «для проведення розшуку щодо справ загальнокримінального характеру в складі поліцейських управлінь у всіх губернських та інших великих містах створені розшукові відділення» [11, с. 35]. Слід зазначити, що у цей період виокремлюються функції зазначених підрозділів, оскільки наприклад до функцій Летючого загону відносилось «відпрацювання» окремих об'єктів (міст, ринків тощо) – тобто власне, пошукова робота; функції розшукових відділень – спостереження за певними особами або місцями їх можливої появи; функції охоронних відділів – виписки з домових книг, опитування прислужників, адміністрації (про мету приїзду об'єкта, які документи він має, якими речами користується, хто і як часто його відвідує. Як правило, таку інформацію здобував наглядач негласно, тобто так, щоб джерело не могло знати, для чого це робиться), у необхідних випадках поліцейським наглядачам доручалося передавати під спостереження філерам ту особу, стосовно якої вони збирали дані, іноді, навпаки, філери давали зовнішні прикмети, що давали змогу здійснити встановлення особи, за якою проводилось спостереження, та її близьких зв'язків [9, с. 37-38]. «Інструкція начальника охоронних відділень щодо організації зовнішнього спостереження» та «Інструкція щодо організації зовнішнього (філерського) спостереження» від 20 лютого 1907 р. закріпила такий розподіл. Необхідно зазначити, що у термін «зовнішнє спостереження» укладався такий зміст: пошукова робота розподілялася на «внутрішнє спостереження» (роботу з конфідентами) та «зовнішнє спостереження» (всі дії, які відбувалися ззовні кримінального середовища), тобто «зовнішнє спостереження» – це не тільки спостереження (отримання інформації по оптичному каналу), але й застосування всіх інших методів, притаманних пошуковій роботі, а термін «зовнішнє» стосується позиціонування суб'єкта пошуку стосовно об'єктів пошуку та середовища, де вони перебувають.

Шостий період настав після падіння самодержавства у 1917 році. Спочатку Радянська влада сприймала

весь інститут таємної поліції як пережиток самодержавства, не розуміючи необхідності пошукової роботи, тим паче, що перед революцією діяльність філерів була спрямована на викриття революційного підпілля, що теж сприяло негативному ставленню. З. Кельзон наводить показовий приклад. У лютому 1917 р. перед правоохоронними органами Тимчасового уряду постало питання щодо можливості використання у боротьбі зі злочинністю послуг філерів, яке викликало гостру дискусію під час обговорення проекту про Бюро карного розшуку на нараді керівних працівників міліції (відбулася 24 квітня 1917 р.). Оскільки у міністерському проекті нічого про філерів не говорилося, то начальник Петроградської карної міліції Кірпічников запропонував включити пункт, яким дозволялося агентам карного розшуку використовувати філерів, аргументуючи свою пропозицію необхідністю використання послуг інформаторів для розкриття злочинських згай, для інформування про їхні кубла. Але більшість членів наради у категоричній формі висловилися проти існування у системі карного розшуку інституту філерів і зрештою на нараді було прийнято рішення у проекті нічого про філерів не згадувати, але карний розшук, якщо в цьому буде необхідність, може «користуватися їхніми послугами, звичайно, під контролем Ради» [12, с. 221-222].

Сьомий етап. Протягом попередніх етапів пошукові заходи, які здійснювалися спеціалізованими оперативними підрозділами, були виведені за межі правового регламентування. Такий стан справ протримався протягом кількох років, поступово змінюючись позитивним ставленням, що відобразилось у відомчих нормативних актах. Послідовно була прийнята низка нормативних актів, які дозволили у період з 1917 до 1926 р. створити спеціалізовані оперативні підрозділи, чийм основним завданням було саме виявлення первинної інформації про підготовку та скоєння злочинів.

Восьмий етап. У попередніх нормативних актах не були чітко сформульовані принципи діяльності оперативних працівників щодо проведення пошукової роботи, не була зроблена класифікація працівників на категорії залежно від функцій, які вони виконували. На цьому етапі для заповнення зазначеної нормативної прогалини в губерніях були створені тимчасові Інструкції з організації такої діяльності (наприклад, Наказом № 1 від 22 вересня 1922 року Одеського губернського карного розшуку була затверджена «Тимчасова Інструкція розшукового відділення», яка регламентувала діяльність розшукового відділення і визначала його структуру з трьох основних напрямів (група боротьби з бандитизмом, включаючи вбивства, пограбування, розбійні напади, заподіяння тілесних ушкоджень; група боротьби з посадовими злочинами; група боротьби з крадіжками та аферами) та двох підсобних груп).

Дев'ятий етап – виокремлення спеціалізованих оперативних підрозділів, основна функція яких була пошукова, у самостійний підрозділ з вертикальним підпорядкуванням, та нормативне закріплення в їхній діяльності принципу системи С.В. Зубатова, яка припускала як головний розшуковий засіб внутрішнє спостереження (не як метод пізнання, а як суб'єктивне сприйняття), поєднане із зовнішнім.

У наступні роки суттєвих змін у пошуковій роботі не відбулося. Пошукова робота як самостійний напрям діяльності оперативних підрозділів розвивалась шля-

хом переходу від індивідуально-ініціативної до проведення групових пошукових заходів на певних територіях з метою вивчення стану оперативної обстановки, виявлення злочинців та осіб, які являють оперативний інтерес.

Таким чином, аналіз генезису пошуку дає підстави для висновку про те, що він є способом вирішення тактичних завдань, який історично сформувався в роботі оперативних підрозділів і становить самостійний напрям їхньої діяльності з виявлення та профілактики злочинів.

Література

1. Библия. Москва : Российское библейское общество, 1993. 1658 с.
2. Сідак В.С., Степанов В.С. З історії української розвідки та контррозвідки. Нариси. Київ, 1995. 164 с.
3. Уривалкін О.М. Таємниці розвідок (діяльність таємних служб на території України). Київ : КНТ, 2007. 352 с.
4. Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно. Санкт-Петербург, 1906. 214 с.
5. Воскресенский Н.А. Законодательные акты Петра I. Москва : Юр. лит., 1995. 346 с.
6. Стрижак В.О. Історичний аспект проведення профілактично-пошукових заходів. *Актуальні питання про-*

тидії злочинності в сучасних умовах: реалії, тенденції, перспективи : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 19 травня 2018 р.). Кривий Ріг : Криворізький факультет ДДУВС, 2017. С. 37-40.

7. Воронцов С. А. Спецслужбы России : учебник. Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. 264 с.

8. Ярмиш А.Н. Спостерігати невідступно. Адміністративно-поліцейський апарат і органи політичного розшуку царизму в Україні кінця XIX – початку XX століть. Київ : Юрінформ, 1992. 186 с.

9. Челнов С.Б. Московская охранка и ее секретные сотрудники. Москва, 1919. 68 с.

10. Антологія сиску : в 14 т. / Відп. ред.: Ю.І. Римаренко, В.І. Кушерець. Київ : Знання України, 2005. Т. 1.: Документи та матеріали з кримінального сиску (1397-1918 рр.) / Упоряд.: Ю.І. Римаренко та ін. 596 с.

11. Балуев Б.П., Брестовская Т.Н., Ветлугин Э.П. Организация и деятельность уголовного сыска в дореволюционной России (конец XIX – начало XX века). Москва, 1984. 160 с.

12. Кельзон З. Милиция февральской революции. Былое. 1925. № 5 (13). С. 221-222.

Стрижак В. О.,
заступник начальника Головного управління
Національної поліції України в м. Києві –
начальник кримінальної поліції